

визна колізійних спадкових норм, які містяться в цьому Законі, полягає у тому, що по-перше, заповідач має право обирати право, яке треба застосувати для врегулювання спадкових відносин. Проте такий вибір є обмеженим – це може бути право держави, у якій спадкодавець мав останнє місце проживання або закон держави громадянства.

По-друге, у Законі міститься спеціальна норма: «спадкування майна, внесеного до Державного реєстру України, регулюється правом України».

По-третє, здатність особи на складання і скасування заповіту, а також форма заповіту і акта його скасування визначаються правом країни, у якій спадкодавець мав постійне місце проживання в момент складання акта або в момент смерті. Форма заповіту та акта його скасування підпорядковується таким новим прив'язкам, як право країни, громадянином якої була особа, право звичайного місця перебування спадкодавця у момент складення акта чи в момент смерті, а також право країни, у якій знаходиться нерухоме майно. Отже, колізійні принципи переконують нас, що законодавство України виходить із відносної свободи вибору права, яке слід застосувати до форми заповіту чи акта його відміни, встановлюючи регулювання, оперуючи множинністю колізійних прив'язок, і має в арсеналі цілий ланцюг колізійних норм. Все це говорить про те, що вітчизняне право використовує «гнучкі» інструменти регламентації спадкових відносин.

Відмітимо, що, незважаючи на велику кількість різноманітних колізійних ситуацій, положення розділу X «Колізійні норми щодо спадкування» Закону України «Про міжнародне приватне право» в цілому охоплюють як традиційні засоби регулювання спадкових відносин, так і сучасні тенденції розвитку МПРП.

Список літератури: 1. Конституція України від 28 черв. 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. 1996. №30. Ст. 141. 2. Закон України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» від 4 лютого 1994 року // Відомості Верховної Ради України. 1994. №23. Ст.161. 3. Закон України «Про міжнародне приватне право» від 23 червня 2005 р. // Відомості Верховної Ради України. 2005. №32. Ст. 422. 4. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року // Відомості Верховної Ради України. 2003. №№ 40-44. Ст.356. 5. Лунц Л.А. Международное частное право: Особенная часть. 2-е изд. М., 1975. 6. Цивільний кодекс Української РСР від 23 листопада 1963 р. // Відомості Верховної Ради України. 1966. №46. Ст.284.

Надійшла до редколегії 25.09.06

Ю. В. Лисюк, М. В. Кіріязова

Позов – основна форма захисту цивільних прав у суді

Сучасний етап розвитку українського суспільства передбачає вирішення економічних і соціальних проблем, захист прав та інтересів громадян, подальшу демократизацію суспільства. Саме забезпечення надійного захисту конституційних прав, свобод, ін-

тересів та особистої безпеки людини та громадянина є головним обов'язком держави. Конституція України (надалі – КУ) у ст. 3 встановила, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю, а права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави.

Відповідно до ст. 55 КУ та ст. 15 Цивільного кодексу України (надалі – ЦК) кожен має право на судовий захист. Також ст. 129 КУ визначає засади здійснення правосуддя в Україні, головними з яких є: законність, рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом, змагальність сторін, гласність судового процесу, обов'язковість рішень суду та ін.

Тому суд має стати дійсним гарантом прав і охоронюваних законом інтересів громадян, інших суб'єктів права. Для цього необхідно закріплення таких правових механізмів, які могли б забезпечити належну реалізацію прав, у тому числі права на судовий захист. Пленум Верховного Суду України у п. 8 постанови «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя» № 9 від 01.11.1996 р. звернув увагу на те, що правосуддя в Україні здійснюється виключно судами, юрисдикція яких поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі, судам підвідомчі всі спори про захист прав та свобод громадян. Суд не вправі відмовити особі у прийнятті позовної заяви чи скарги лише на тій підставі, що її вимоги може бути розглянуто у досудовому порядку [1].

Захист цивільних прав являє собою широку, багатопланову та комплексну проблему, яку можна розробляти в різних напрямках, наприклад: загальна характеристика прав, що підлягають захисту, гарантії здійснення, форми реалізації, способи захисту, процесуальні форми захисту, шляхи подальшого розвитку, місце і роль у механізмі правового регулювання. Актуальним є дослідження означеної проблеми на стикові матеріального і процесуального права.

У цивілістичному аспекті центральною є проблема процесуальних форм захисту цивільних прав, оскільки її інтерпретація має певне методологічне значення для науки і законотворчої практики та відбиває сутнісні характеристики правового регулювання у цій сфері.

Вивчення процесуальних форм захисту цивільних прав здійснювалось і раніше, однак, як правило, цивілістами або процесуалістами в межах предметів своїх наук. Це певним чином стримувало дослідження фундаментальних проблем захисту суб'єктивних цивільних прав і охоронюваних законом інтересів, яке передбачає вивчення їх у взаємозв'язку з іншими правовими інститутами різних галузей права.

Проблемою форм захисту цивільних прав займалося багато вчених, таких як: В. М. Горшен'єв, В. В. Бутнєв, Г. П. Ареф'єв,

В. П. Воложанин, С. В. Курильов, Д. М. Чечот, Ю. К. Осипов, М. С. Шакарян, М. А. Гурвич, А. А. Добровольский, С. А. Іванова та інші.

Матеріальним і процесуальним аспектам захисту цивільних прав та інтересів приділяли увагу такі вчені, як: В. П. Грибанов, О. В. Дзера, І. С. Канзафарова, О. О. Красавчиков, Р. О. Стефанчук, Є. О. Харитонов, Я. М. Шевченко та ін.

Захист порушених і оспорюваних прав та охоронюваних законом інтересів громадян, підприємств, установ і організацій гарантується їх правом на звернення у встановленому порядку з вимогою до компетентного органу, наділеного юрисдикційними функціями, розпочати діяльність по розгляду і вирішенню справи зі спірних правовідносин (ст.16 ЦК України, ст.3, 15 ЦПК України)/ Цивільно-правовий захист представляє собою передбачену законом вид і міру можливого або обов'язкового впливу на суспільні відносини, які зазнали протиправного впливу, з метою поновлення порушеного, невизнаного чи оспореного права [2, с. 94]. Деякі вчені-цивілісти розуміють під формою захисту прав та інтересів «визначений порядок захисту прав та інтересів, здійснюваний тим або іншим юрисдикційним органом залежно від його природи» [3, с. 25].

Цивільним процесуальним засобом, яким забезпечується реалізація права на звернення до суду з метою здійснення правосуддя у справах, що виникають у спорах з цивільних, сімейних, трудових, кооперативних, авторських та інших правовідносин (ст. 3, 15, 118 ЦПК України) є позов (лат. *actio* – позовна вимога) [4, с. 320].

У теорії цивільного процесу позов розглядається неоднозначно. При визначенні позову як звернення до суду на порушення спору з матеріально-правовою вимогою до відповідача, його авторами проігноровано те, що такий спір виник між суб'єктами матеріальних правовідносин ще до звернення. А у суді порушується не спір, а цивільна справа (відкривається провадження у справі – ст.122 ЦПК України). Автори, які визначають позов як вимогу позивача до відповідача про захист права, звернену через суд, відводять суду не властиву йому роль посередника та не враховують, що позивач і відповідач як суб'єкти процесу з'являються після прийняття судом позову до розгляду. При визначенні позову як процесуального засобу захисту права спрощується існуючий зв'язок позову з його пред'явленням, розглядом і вирішенням судом. Крім того, органом захисту цивільних прав і законних інтересів є суд, тому і процесуальним засобом захисту прав та інтересів буде процесуальний акт суду – його рішення. Позов є тільки засобом порушення судової діяльності на захист права, здійснення правосуддя у цивільних справах, тобто процесуальним засобом реалізації права на судовий захист.

При визначенні позову як засобу звернення до суду з вимогою про захист права, що є юридичною дією в цілому, він отожднюється з процесуальними діями, що не відповідає нормам ЦПК України, які розрізняють поняття «позов» і «пред'явлення позову» (ст.ст. 109–114, 118 ЦПК України). Крім того, процесуальні дії самі по собі не виникають, а є засобом реалізації прав і обов'язків, які виражаються у процесуальних формах – вимогах, клопотаннях, заявах [5].

При визначенні позову як вимоги про усунення порушення права, пред'явленої однією особою до другої у суді, не враховується те, що вона властива не тільки позову, а й досудовим вимогам заінтересованих осіб. Позовними вони стають тоді, коли спрямовуються на порушення діяльності компетентного органу, на який покладено здійснення захисту права, тобто не тому, що вони пред'явлені однією особою до другої для примусового здійснення через суд, а тому, що вони заявлені до суду з метою відкриття провадження у судовій діяльності на захист її прав. Ця властивість позову відображена у ст. 3 ЦПК України, за якою кожна особа має право у порядку, встановленому законом, звернутися до суду за захистом порушеного, невизнаного або оспорюваного права чи охоронюваного законом інтересу. Таке право на звернення до суду за захистом реалізується заявами осіб, визначених у цій статті. Отже, необхідність у позові виникає тоді, коли настає потреба у розгляді і вирішенні правового спору між заінтересованими особами з метою захисту порушеного, невизнаного чи оспорюваного права громадян, підприємств і організацій. А сама вимога до суду про захист права і охоронюваного інтересу у справах позовного провадження у ЦПК України названа позовом або позовною заявою (ст.ст. 118–122) [4; 10, с. 188].

Отже, позов втілює у собі право заінтересованої особи на відкриття провадження цивільної справи у суді і судової діяльності на захист порушеного, невизнаного або оспорюваного права чи охоронюваного законом інтересу, державних і суспільних інтересів. Позов у цивільному судочинстві – це вимога заінтересованої особи до суду про здійснення правосуддя у цивільних справах на захист прав та інтересів, порушених чи оспорюваних іншою особою. У такій вимозі до суду вміщується також вимога до відповідача, тому у теорії цивільного процесу позов розглядається по-різному: як єдине поняття для матеріального і процесуального права (позов має дві складові – матеріально-правову і процесуально-правову); тільки як інститут процесуального права; як юридична категорія, що властива самостійно матеріальному праву.

У процесуальній літературі питання щодо поняття позову є дискусійним. Окремі автори (К. С. Юдельсон, К. І. Комісарів, В. М. Семенов, Н. І. Масленникова) називають позовом у цивільному

процесуальному праві звернення до суду першої інстанції з вимогою щодо захисту спірного цивільного суб'єктивного права чи захищеного законом інтересу.

Ряд авторів розрізняють:

а) позов у матеріально-правовому значенні як заснований на цивільному праві і зверненні через суд матеріально-правові вимоги позивача до відповідача;

б) позов у процесуальному значенні – як звернену до суду вимогу щодо захисту суб'єктивного цивільного права чи визнання наявності або відсутності визначених цивільних правовідносин (С. Н. Абрамов, П. Ф. Єлисейкін, М. А. Гуревич).

Третій напрямок представляють А. Ф. Клейнман, А. А. Добровольський, В. І. Тертишников, М. Й. Стефан. На їхню думку, позов являє собою єдине поняття, яке має дві сторони – матеріально-правову і процесуальну. Матеріально-правова сторона позову – це вимога позивача до відповідача, а процесуально-правова сторона позову – це вимога до суду про захист права [4, с. 123–124].

Єдине поняття позову уявляється більш правильним. Даючи відповідь на матеріально-правову вимогу позивача до відповідача, тим самим дає відповідь і на звернення позивача до суду щодо захисту порушеного чи оспорюваного права. Без спірної матеріально-правової вимоги позивача до відповідача немає позову. Матеріально-правова вимога стає позовом, якщо вона звернена до суду сутність позову може бути правильно визначена з врахуванням нерозривної єдності названих двох сторін.

Опираючись на різні думки авторів та беручи до уваги особисту думку, можна зробити висновок, що позов – це матеріально-правова вимога позивача до відповідача, звернена через суд або інший орган цивільної юрисдикції щодо захисту порушеного, оспореного чи невизнаного суб'єктивного права чи охоронюваного законом інтересу, здійснена у визначеній законом процесуальній формі.

Надалі ж необхідно зосередити увагу на складових позову та надати їх детальну характеристику, а саме позов складається з трьох частин: предмета позову, підстави позову, змісту позову.

Предмет позову складається з матеріально-правової вимоги позивача до відповідача, стосовно якої він просить постановити судові рішення. У позовах, спрямованих на присудження відповідача до здійснення ним певних дій, предметом позову буде спірна матеріально-правова вимога позивача до відповідача; в позовах про визнання наявності чи відсутності правовідносин предмет складають саме такі правовідносини – визнання їх наявності чи відсутності.

Отже, предмет позову повинен мати правовий характер і виходити з матеріально-правових відносин. Предмет позову ха-

рактизується певним змістом, а в окремих випадках і окремим об'єктом. А тому при характеристиці предмета позову необхідно відрізнити предмет позову в його безпосередньому розумінні від матеріального об'єкта. Наприклад, предметом позову може бути вчинення насильства в сім'ї, і виходячи з цього, застосовуються відповідні заходи судового захисту: сплата компенсації та відшкодування збитків до розлучення сторін [7].

Протягом усього часу розгляду справи позивач може змінити предмет позову, заявити нові вимоги в межах спірних правовідносин.

Визначення предмета позову має практичне значення для індивідуалізації позовів, визначення підвідомчості справи: класифікації позовів за матеріально-правовою ознакою: ним визнається суть вимоги, відповідь на яку повинен дати суд.

Підставу позову складають обставини, якими позивач обґрунтовує свої вимоги до відповідача. Ними можуть бути: юридичні факти матеріально-правового характеру, що визначаються нормами матеріального права, які врегульовують спірні правовідносини та доказові факти, на підставі яких можна зробити висновок про наявність чи відсутність відповідних прав.

Підстави позову не можна змішувати з нормами права, на які посилається позивач, а також з документами, які є письмовими доказами її юридичних фактів, які складають підстави позову, чи заперечення проти нього.

Підстава позову являє собою ряд фактів, які можна умовно розділити на дві групи. До першої відносяться активні, тобто ті, які підтверджують, що спірне право належить позивачеві, а на відповідача покладені певні обов'язки; до другої відносяться пасивні – у яких вбачається, то відповідач виконав дії, спрямовані на заперечення права позивача або утвердження за собою права, яке йому не належить [4].

Підстава позову може бути змінена протягом розгляду справи. При цьому позивач замість зазначених юридичних фактів може посилатися на інші, що обґрунтовують ту ж вимогу, але не повинні виходити за межі зазначеного матеріально-правового спору.

Як право на зміну предмета позову, так і право на зміну підстави позову надане тільки позивачу, оскільки лише з його згоди суд може здійснити подібну заміну.

Предмет позову і підстава позову мають значення для його індивідуалізації. Суд відмовляє в прийнятті позовної заяви у випадку тотожності предмета, підстав і сторін спору, а виявивши дану обставину в ході судового розгляду – припиняє провадження із справи.

Питання щодо змісту як третього елемента позову в юридичній літературі спірне. Ряд дослідників (А. А. Добровольський, С. А. Іва-

нова, Н. І. Масленникова) заперечують існування змісту як елемента позову. На їх думку зміст – це мета позову, отже, не може бути його складовою частиною.

Однак переважна більшість дослідників (М. А. Гурвич, В. В. Комаров, Н. А. Чечина, М. Й. Штефан, В. І. Тертишников) справедливо вказують, що в змісті позову виражається волевиявлення позивача, без якого немає звернення до суду за захистом порушеного або оспорюваного права, і якщо мета виражена у волевиявленні особи, що виконує дію, то вона входить до його змісту [8, с. 126].

Отже, третім елементом позову – змістом – є зазначена позивачем форма судового захисту. Саме за своїм змістом позови класифікують на види.

Елементи позову тісно пов'язані між собою. Підставу позову повинен довести позивач для того, щоб надати суду всі матеріали, необхідні для його захисту. Предмет позову – правова вимога, яку суд повинен розглянути і винести законне та обґрунтоване рішення. Від предмета позову залежить форма (зміст) захисту.

Право громадян на захист прав і свобод від порушень та протиправних посягань (ст. 55 КУ) в цивільному судочинстві у справах позовного провадження трансформовано у право на позов. За своєю структурою право на позов, як право на судовий захист, складається з права на пред'явлення позову і права на його задоволення. У юридичній літературі ці повноваження регулюються неоднозначно: як нерозривна, органічна єдність права на позов; як два самостійні поняття – право на позов у матеріальному і процесуальному розумінні; тільки як право на звернення за судовим захистом, право на пред'явлення позову.

Концепція права на позов як нерозривна єдність двох повноважень – права на пред'явлення позову і права на його задоволення – суперечить чинному законодавству і практиці його застосування. Право на пред'явлення і право на задоволення позову взаємопов'язані, але цілком самостійні, такі, що не збігаються за своїм змістом, категорії. Право на пред'явлення позову – це право на звернення з вимогою до суду за захистом, право на порушення його діяльності щодо здійснення правосуддя у цивільних справах.

Відсутність права на позов у матеріальному розумінні веде до ухвалення рішення про відмову у задоволенні позову. Тлумачення права на позов тільки у процесуальному розумінні – права на пред'явлення позову – знецінює значення позову і права на позов. Право на звернення до суду самостійно не спроможне гарантувати захист, якщо позивача немає суб'єктивного матеріального права або охоронюваного законом інтересу чи обставин, які свідчать про їх порушення. Право на позов у матеріально-правовому розумінні, його виникнення, здійснення, припинення, весь пра-

вовий режим існування регулюється нормами цивільного, трудового, сімейного та інших галузей матеріального права. Право на пред'явлення позову, на позов у процесуальному розумінні є інститутом цивільного процесуального права. Отже, право на пред'явлення позову – це надана і забезпечена заінтересованим особам можливість звернутися до суду першої інстанції з вимогою про розгляд і вирішення цивільно-правового спору з метою захисту суб'єктивних майнових та особистих немайнових прав і охоронюваних законом інтересів.

У теорії цивільного процесу право на пред'явлення позову і право на позов у процесуальному розумінні розглядаються також як нерівнозначні поняття. Право на пред'явлення позову включається у зміст права на позов у процесуальному розумінні. Це – право обґрунтувати з використанням наданих законом засобів правомірність пред'явлення позову, активно вести процес, право на рішення суду по суті позову, домагатися скасування ухвалених судом рішень і ухвал, право на участь і активну діяльність у стадії судового виконання з метою своєчасного і реального захисту порушеного права. Таке розкриття змісту права на позов у процесуальному розумінні фактично ототожнюється з правами позивача у процесі, якщо воно є тільки елементом його цивільної процесуальної правосуб'єктності.

Право на пред'явлення позову є складовою передбаченого ст. 3 ЦПК України права кожної особи на звернення до суду за захистом [1]. Для того, щоб право на звернення до суду, на пред'явлення позову було реалізовано у конкретній справі, необхідні у наявності (відсутності) певні обставини, які свідчили б про те, що особа, яка звертається до суду за захистом власних майнових прав, може бути у такій справі позивачем, а друга, яка покликається до відповіді, – відповідачем. У теорії цивільного процесу це питання вирішено інакше – для наявності (набуття) права на пред'явлення позову необхідні певні умови. Але їх аналіз свідчить про те, що вони мають інший правовий характер – є умовами, необхідними для реалізації права на пред'явлення позову.

Таким чином, для належного захисту прав та охоронюваних законом інтересів громадян, інших суб'єктів прав, необхідно закріплення таких правових механізмів, які могли б забезпечити належну реалізацію прав громадян при їх зверненні з позовом до суду, а суд в свою чергу має стати надійним гарантом у вирішенні цих питань.

Список літератури: 1. Конституція України // Відомості Верховної Ради. 1996. № 30. Ст. 141. 2. Цивільний кодекс України // Голос України. 2003. № 45–46. 3. Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя» № 9 від 01.11.1996 р. [Online]. <http://www.rada.gov.ua> 4. Цивільне право України: Навч. посіб. / Ю.В. Білоусов, С.В. Лозінська, С.Д. Русу та ін. / За ред. Р.О. Стефанчука. К., 2004. 5. Цивільний процесуальний кодекс України. Х., 2003. 6. Сульченко Ю.

Форми і способи захисту суб'єктивних цивільних прав та законних інтересів. Юридичний журнал «Право України». Вип. 12. К., 2005. 7. Штефан М.Й. Цивільне процесуальне право України.: Підручник для студентів юридичних спеціальних вищих навчальних закладів. К., 2005. 8. Чернооченко С.І. Цивільний процес України : Навч. посіб. К., 2004. 9. Цивільний процес : Навч. посіб. / А.С. Андрушко, Ю.В. Білоусов, Р.О. Стефанчук, О.І. Угрновська та ін. / За ред. Ю.В. Білоусова. К., 2005. 10. Цивільне процесуальне право України. Х., 1992. 11. Лисюк Ю.В. Організаційно-правові аспекти діяльності органів виконавчої влади та місцевого самоврядування щодо протидії насильству в сім'ї: Автореф. дис...канд. юрид. наук: 12.00.07 / Одеський юридичний інститут ХНУВС. Одеса, 2006.

Надійшла до редколегії 12.09.06

О. С. Мірошниченко

ЩОДО КОНСТИТУЦІЙНОГО ЗАХИСТУ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ

Наукова теорія та соціальна практика, які розглядаються у діалектичній єдності, вимагають концентрації уваги на системних зв'язках, які відкривають для дослідників обрії, в першу чергу, завдяки отриманню якісно нових знань та залученню принципово нових наукових інструментів. У цьому відношенні актуальною є проблематика правової регламентації соціальної сфери, яку з позицій системного підходу варто розцінювати як об'єднуючий компонент, що синтезує наші знання стосовно певної сфери правовідносин.

Земельні відносини, як частина соціальної сфери, регулюються, в першу чергу, Конституцією України, норми якої є юридичною основою формування і функціонування національної правової системи, а, отже, й фундаментальними джерелами усіх галузей права, в тому числі й земельного. Так, відповідно до ч.2 ст. 8 Конституції України [1], саме вона, як Основний Закон держави, має вищу юридичну силу. До того ж, норми Конституції є нормами прямої дії. Більше того, всі органи державної влади та посадові особи зобов'язані, відповідно до ст. 19 Конституції, діяти в межах повноважень, на підставі та у спосіб, що передбачені нею та законами України.

Слід зазначити, що проблематика конституційного регулювання земельних відносин є порівняно новою у сучасній юридичній науці. Якщо загальні проблеми регулювання земельних відносин ще потрапляли у поле зору вчених (І. А. Дмитренко, М. В. Шульга, Н. І. Титова), то питання конституційного захисту цієї сфери залишились поза увагою. Тому винесена у назву статті проблематика вбачається актуальною.

Отже, розглянемо конституційні норми, що регулюють земельні відносини, і зробимо спробу їх класифікації.

Так, у Конституції України врегульовані найбільш принципові і найважливіші суспільні земельні відносини. Основний Закон, через виключно важливе значення землі у всіх сферах економіки, у